

Megtanulható-e az anyanyelv?

(Jegyzetek a tanári nyelvművelésről)

I.

A nyelvészet szakágai többnyire hűvösek és tárgyilagosak, mint a természettudományok; a nyelvművelés – még amikor titkolja is – szenvedélyes és elfogult, mint a környezetvédelem. Talán azért, mert mindkettőt – a környezetvédelmet is, a nyelvművelést is – veszélyérzet serkenti. A félelem egy megbomlott egyensúlyú világtól, melyhez az ember nem képes többé alkalmazkodni; tüdeje az oxigénszegény légkörhöz, lelke a kommunikációhiányos társadalomhoz. A környezetvédő, amikor egy kihalás fenyegette madárfaj megmentését szorgalmazza, melynek talán a nevét is csak néhány szakember ismeri rajta kívül, valójában a végső katasztrófa szorongásában cselekszik, ennek előjelét látja a madár pusztulásában; a nyelvművelő, amikor egy szó vagy egy nyelvtani forma megőrzésére biztat, valójában a végső némaságtól retteg, melynek csak baljós tünete egy szó, egy rag feledésbe merülése.

Ez a szorongás, ez a veszélyérzet az átlagember számára túlzottnak vagy éppen séggel értelmetlennek tűnik, hiszen a természet még mindig létezik, annak ellenére, hogy az ember évmilliók óta nemcsak *benne* él, hanem *belőle* is. A nyelvet pedig nemhogy "elfogyasztotta" volna az ugyancsak évmilliónyi használat, hanem egyenesen gazdagította; akárcsak munkaeszközeit, nyelvét is szüntelen gyakorlattal tökéletesítette az ember. Nem fényes nappal lát-e rémeket, aki végleges és végzetes pusztulásukkal riogat?

S ami a kísértetlátásnál is röstellendőbb haszonelvű modern világunkban: nem menthetetlenül maradi-e, aki természet és nyelv úgymond ősi értékeit sírja vissza? Hiszen annak nagy részét, amit az ember történelme során a természettől kapott (vagy elorzott), s amit a kifosztott természet nem tud többé nyújtani, a tudomány és a technika szinte tökéletesen pótolni – vagy érte az embert kárpótolni – tudja, persze lombsuhogás és madárfütty nélkül, de ez utóbbiakhoz ragaszkodni nem emberberi érdek, hanem fölösleges és haszontalan érzélgés. S ez elmondható az anyanyelv védelmezőiről is. A nyelvek sokfélesége, úgy tűnhet, nem sok áldást hozott az emberiségre, sőt éppen ez az emberek, a népek közötti érintkezés legfőbb akadálya. Nem csoda hogy a soknyelvűséget a bibliai legenda szerint büntetésül csapásként mérte Isten a Bábel tornyát építő emberiségre. A nyelvek keletkezésének e mítosza egészen más értékelvet tartalmaz, mint mai nyelvszemléletünk: ha a soknyelvűség büntetés, akkor az ember vezeklésként beszél anyanyelvét, s a megváltás az lenne,

ha Isten ismét egynyelvűvé, nyelvi honfitárssá tenne valamennyiünket. S a modern világban számos jele van annak, hogy az emberiség igyekszik megszabadulni a soknyelvűség bábeli átkától; ha valaki olyan pályára készül, melyen vélhetőleg nemcsak tulajdon honfitársaival kell szót értenie (mondjuk pincér lesz vagy atomfizikus), szakmája mellé *világnyelvet* tanul. Kis népek – pontosabban *kisnyelvű* népek – egyetemeken egyes szaktárgyakat már angolul tanítanak, hogy a frissen végzett mérnök, közgazdász, orvos könnyebben kapcsolódjék be szakmája nemzetközi áramkörébe. Kérdés azonban, hogy nem hat-e vissza ez a gyakorlat károsan a "kis népek" anyanyelvi értéktudatára? Tapasztalatból tudom, hogy a nemzeti – és persze nyelvi – kisebbség létét nemcsak a külső elnyomás, a nyelvi diszkrimináció veszélyezteti, hanem ennek lélektani következménye, a belső elbizonytalanodás is. A kisebbség, mely nap mint nap tapasztalja, hogy anyanyelvén nem érvényesülhet; hogy a többség nyelvéhez képest anyanyelve csak másodrendű eszköze az érintkezésnek; hogy nyelvét büntetlenül *lenézhetik*, miközben neki csak *felnéznie* szabad a többség nyelvére – nos, ezek a mindennapos megalázások fokozatosan nyelvi kisebbségi érzést alakítanak ki benne, s ha meg is őrzi anyanyelvét, csak valóban anyai (a szülői házban tanult), familiáris változatként, mely csak az otthon falai, a magánérintkezés szűk keretei között használható. Nem történhet ez meg a nemzeti nyelvekkel is? Nincs-e a kis népek nyelve *kisebbségi* sorban a világnyelvekhez viszonyítva? A kihasználás ugyan nem fenyegeti őket egyelőre – ahogy sok madárfaj is eltengődik a változott természetű világban –, az önértéktudat csökkenése azonban annál inkább. Bizonyossága ennek, hogy a "kis nép" tagjainak többsége negyedannyi időt és energiát sem fordít anyanyelve megtanulására – vagy anyanyelvtudása tökéletesítésére –, mint valamely világnyelvére. A legtöbb szülő szívesen fizet 2–300 forintos óradíjat is azért, hogy gyermeke megtanuljon németül, holott még azt sem tudja, hasznát veszi-e egyáltalán felnőttként a gyerek ennek a nyelvtudásnak – de ugyanezek a szülők felháborodva tiltakoznának még a gondolata ellen is annak, hogy anyanyelvi óráért pénzt áldozzanak – hiszen magyarul úgyis tud a gyerek. Az anyanyelvnek ez a leértékelése okozza, hogy a mégoly szervezett, a tömegtájékoztató minden formája által támogatott nyelvművelés sem képes megállítani a nyelvromlást.

2.

De valóban romlik-e a nyelv? Hogy *változik*, az kétségtelen, de mikor *romlás* változás, és mikor *fejlődés*?) És alkalmazhatók-e egyáltalán ezek az értékelő fogalmak a nyelvváltozásokra, vagy értékközömbösen, tényként kell tudomásul vennünk őket?

E kérdésekre nehéz alanyiség nélkül válaszolni. Romlás vagy fejlődés az egyén számára az, amit annak érez, s az így zsinórmértékül szolgáló *nyelvérzék*, bármennyire kiművelt is legyen, sohasem mentes a személyes *nyelvvizlés* elfogultságaitól, az ilyen ízlésítéletek észérvekkel indokolhatatlan önkényétől. Ifjúkoromban például az orvos kizárólag *receptet* írt; a *vény* szóval egy Márai-regényben találkoztam először, s meg is mosolyogtam, mint az író purizmusának túlhajtását, melyet sem az ő, sem Kosztolányi tekintélye nem tudott elfogadtatni a magyarul beszélőkkel. Azóta eltelt csaknem harminc év, s az általam mesterkéltnek a magyar szóalkotásmódok-

tól idegennek érzett *vény* nemcsak közhasználatú lett hanem ki is szorította a *receptet*. Az ellenkezőjét mondhatom a *citrancsról*; kitűnő, kicsit évődő szókereszteződésnek tartom, amint egyfajta kertésztréfa maga a gyümölcs is – a nyelvszokás azonban mindmáig nem fogadta el. Gyermekeimet erre a szóra szoktattam, de kis iskolás koruktól már csak velem beszélve, a kedvemért használták, egyébként áttértek a *grape-fruitra*. Vagy: a nyelvművelést szakmaként művelő kitűnő nyelvész cikkében olvastam, nem sokkal az első holdra szállás után, hogy fölösleges – és nem is lehetséges – az olyan újtechnikai kifejezések magyarítása, mint a *holdmodul*, ezek jól megférnek eddig meghonosított nemzetközi szavaink sorában. Nem sokkal a cikk után megszületett a *holdkomp*, e nyelvújító telitalálat, a nyelvész értékftéletének csattanós cáfolatául. Egyén és közösség nyelvérzéke tehát nem jár mindig egy úton; azt is mondhatnám, a nyelvszokás útja egyenesen kifürkészhetetlen, nyelvromlás és –fejlődés megftéléséhez valami megbízhatóbb mércére van szükségünk.

Egyik ilyen lehet a mennyiségi ismérv; növeli-e vagy csökkenti a változás a nyelv kifejező értékeit, közlési lehetőségeit? Az ember azt hinné, hogy mivel a nyelvi jelentések – a denotátumok, a jelöltek – köre az ember megnevezendő tárgyi világának gyarapodásával egyre nő, szókincsünk is napról napra bővül. Ez a *nyelv* egészének vonatkozásában így is van, nem áll azonban a *beszédre* is; a nyelvfejlődés során, mondhatnók keserűen, az emberiség (a magyarság) *passzív szókincese* rohamosan gazdagszik, de mintegy védekezve e szókincs megtanulása ellen, a mai magyar beszéző általános jelentésű gyűjtőfőneveket használ pontos megnevezések helyett. Ezek jó része argójellegű vagy –eredetű, s lehet, hogy e nyelvi magatartásjelenség eredetét is az argóban kell keresnünk. A "hozd a cuccod" felszólítás tárgya jelenthet bármit, ami csomag vagy csomagként cipelhető. S ha egy vonatfülkében hangzik el leszálláskor, jelentése (a beszédhelyzetnek köszönhetően) félreérthetetlen: "a te csomagod", "amit te hoztál", s a dolog pontos megnevezése valóban nem elengedhetetlen. Múltkor azonban egyik munkatársam felesége telefonon érdeklődött férje után; "nézd meg, ott van-e a cucca", kért meg, s kénytelen voltam pontosabban megnevezést kérni, mert táska, szatyor, könyvcsomag, hátizsák és sok egyéb (lehetőséges) tárgy közül nem tudhatom, melyik jelenlétét ellenőrizzem. De ugyanígy csak a mindenkori szövegösszefüggésből tudhatjuk, hogy a "cikis" mikor jelent *bosszantót*, mikor azt, hogy *kínos, zavarba ejtő, megszegyenítő*. E zsargonszavak elterjedése a nyelvváltozás egyik – nyelvművelőink által kevés figyelemre méltított – irányát jelzi: a szójelentések általánossá válását, a jelentésárnyalatok eltűnését. Régi, egykor pontos jelentéshatárral bíró szavak túlterhelődtek, jelentéskörük indokolatlanul kibővült, s emiatt kiszorítottak beszédünkben egész szócsoportokat. Kettős veszteség ez; a felkapott, divatosá váló szó elveszti sajátos jelentésárnyalatát, a kiszorított szavakkal pedig egyéb lehetséges árnyalatok mennek veszendőbe. A *gond* szóhoz például bennem mindig redőse vont homlok, nehéz sóhaj és megtört tekintet társul; az anyagi értelemben egzisztenciális terhek külső jelei. A szónak ezt a tartalmát bizonyítják összetételei is: *kenyérgondokkal* küzd, akinek bizonytalan a megélhetése, *pénzgondokkal*, aki szegény. *Ruhagondokról* már ritkábban beszélünk; a *gond* nem ilyen konkrét tárgyra irányuló. Ha mégis halljuk, olyan emberre gondolunk, akinek nincs mit magára öltenie; a divathölgynek, ha éppen nincs mivel elkápráztatnia barát- (és vetélytárs-) nőit, nincsenek igazi gondjai, legfeljebb elégedetlen a ruhátárával. A mai köznyelvben azonban a *gond* szónak ez az egzisztenciális teher, nehéz-

ség jelentése elbizonytalanodott, jöllehet a szó családja – az említett szóösszetételeken kívül is – ezt következetesen sugallja: a gondolkodikkal tartott rokonsága olyan teendőkre utal, melyek szüntelenül foglalkoztatják a gondterhelt elmét; a gondját viseli valakinek egyenesen metaforikus eredetű, hiszen szó szerint azt jelenti, hogy hordozza valaki helyett az élet (a megélhetés) terheit – s minden jelentéktelen bosszúság, futó kellemetlenség, sőt köznapi teendő is gonddá lép elő. Hányszor hallok: "Van egy gondom!", ami már csak azért is fülsértő, mert "hagyományosan" ezt csak többes számban lehetne mondani ("gondjaim vannak"), bizonyosságul annak, hogy csak az az ügy és baj, teendő számít gondnak, mely hosszasán foglalkoztat bennünket, mintegy megsokszorozza önmagát. Szóval a "van egy gondom" valamelyik diákom szájából többnyire csak azt jelenti, hogy az illető szívességre akar kérni; mondjuk dolgozata elhalasztására, hogy szülei ezüstlakodalmára hazautazhasson, ami igazán nem gond, hanem örömnép.

Hosszan írtam egyetlen szóról, de csak mert sorsát tünetértékűnek érzem. Egyik jelzése annak, hogy a mai közbeszéd – talán merőben kényelmi okokból – hanyag fölénnyel eltekint szavak eredeti jelentésétől, s egész jelentéskörökre kezdi alkalmazni őket; hogy a *nyelv* szókincsének gazdagodását a *beszéd* szókincsének szegényedése kíséri. Természetesen tudom, hogy a szavak jelentésváltozása hozzátartozik a nyelv életéhez. A szóban forgó jelenség azonban nem jelentésváltozás, hanem jelentéssorvadás és – a beszélő oldaláról nézve – jelentészavar. Tömérek szóval történik meg ez; különösen a gyorsan (sőt sebtében, hevenyészve) fogalmazott újságcikkek ontják a példákat. Az *egyértelmű* ma már annyi más szó jelentését elorozta, hogy eredeti értelme szinte feledésbe merült. Nemrég olvastam egy sportújságban: "X. csapat egyértelmű vereséget szenvedett." Ezt a mondatot kijavítani sem lehet, hiszen a vereséget a gólkülönbség jelzi, mely az eredményjelző táblán mindenki által olvasható; mi lehetne itt két- vagy többértelmű, netán félreérthető, hogy a vereség *egyértelműségét* kelljen kiemelni? Az olvasó csak találgathatja, mire gondolt a tudósító; *megérdemelt*, esetleg *elherülhetetlen* vereségre-e; netán arra, hogy a játék képe alapján a vendégcsapatnak esélye sem volt tisztesebb eredményre. De vonatkozik ez az *egyértelmű* szó csaknem minden előfordulására; nemcsak olyan rokonszavakat "irtott ki", mint a *világos, kétségtelen, félreérthetetlen, biztos, meggyőző* és még több tucat hasonló, hanem saját eredeti jelentését is elhomályosította e más szavakat elnyelő mohóság, s az esetek többségében nem tudjuk – legfeljebb sejtjük vagy találgatjuk –, hogy mit akar mondani.

Ilyen elterjedt – vagy elterjesztett – divatszó még sok van a mai közbeszédben. Ha van olvasója ennek az írásnak, kérem, számolja meg, hányszor hallja (esetleg hányszor mondja!) egyetlen nap alatt, hogy *tulajdonképpen és gyakorlatilag*. Hányszor hallja őket a televízió kötetlen szövegű, "élőbeszédű" adásaiban. S elemezze is, hogy hányszor van valóban szövegbe illő értelmük. Meghökkenítő eredményre jut majd; mintha e szavak használói nem értenék őket. Ez a nemértés más szavak esetében talán még kirívóbb; szabadjon további sportrovatpéldákkal élnem, hiszen ezek hatnak talán a legnépesebb közönségre. "X. vagy Y. *nagyvonalúan* játszott", olvasható gyakorta, ami szó szerint azt jelentené, hogy "kicsire nem adott", részletekkel nem törődött – a tudósító azonban alighanem a *magabiztos* helyett használja. Ugyanilyen nem értett szó a *légtér*, ahová a labdát felrugdossák a játékosok – mármint a tudósítók szerint –, holott *légtére* csak valaminek lehet – Magyarország lég-

terén például a közelmúltban átrepültek a NATO-tagállamok szállítógépei. Ez a katonadiplomáciai szakszó *metaforikusan* használható a labdarúgásra vonatkoztatva is; mondhatom például, hogy a beadások gyakran veszélyeztették a kapu légterét, de birtokos jelző nélkül, *levegő* jelentésben használva épp oly jelentéstévesztés, mint előző példáim.

3.

A jelentészavar azonban nem áll meg a szókészletnél; a közbeszéd nyelvtani formáira is kihat. Évekkel ezelőtt csodálkozva tapasztaltam, hogy Nyugat-Dunántúlon csak az *oda* határozószót (illetve igekötőt) használják, ellentét-párja, az *ide* szinte ismeretlen. Az *add oda* mindkettőt jelenti (de *add ide* jelentése a gyakoribb!), s a jelentéskülönbség nem is mindig derül ki a kontextusból. Nyelvjárási jelenségnek hittem, legnagyobb megdöbbenésemre azonban mind több helyen hallom; pesti könyvkereskedésben is, sőt szinkronizált tv-filmekben, novellákban is találkozom vele. Kezd tehát irodalmi formává előlépni. Ezen a csonkításon már a beszédhelyzet sem sokat segít; az esetek többségében a megszólítottnak külön magyarázatot kell kérnie arra vonatkozóan, hogy *melyik* jelentés érvényes az éppen adott szövegben. S ez esetben sem csak egy szó veszett el; a nyelvtani tudat legfontosabb összetevőjének, az oppozíciós érzéknek a sorvadásáról tanúskodik e jelenség.

Ami pedig a *nyelvérzék* aranyfedezete. A nyelv oppozíciókban létezik, ami azt is jelenti, hogy tudatomban a szembeállítható párok mindig együtt jelentkeznek, illetve az oppozíciós kapcsolatban álló tudatmezők egyszerre ingerlődnek, míg csak a beszédaktus során el nem döntöm, hogy a jelentéspár melyik tagja illik éppen mondatomba. A pár passzivitásra ítelt, elhallgatott másik tagja azonban szintén ott él, lappangva bár, mondatomban; ő az a viszonyítási alap, melyhez képest a felhasználó, a tevékeny, a beszédben szerephez jutott nyelvi elem az *ellenkezőjét* jelenti. Mintha a nyelv mint világmodell (s benne világismeretet) konstituáló rendszer egy olyan ősi ismeretelméleti álláspontot őrizne, mely szerint a megismerés lényege a különbségtétel; nem a dolgok magánvalósága, hanem más dolgoktól való különbsége a megismerés tárgya. Ahogy Babits írta: "A Világanya első szülöttei ikrek voltak." S ez a legegyszerűbb jelentésösszefüggésre nézve is igaz. Ha nem tudom, mi a *nagy*, értelmét veszti a *kicsi is*; ha nem tudom, mi a *bent*, nincs *kint* sem, s ha nem ismerek tagadást, állítani sem leszek képes. Nemcsak szójelentések állnak tehát egymással egymást kiegészítő, egymást értelmezve meghatározó ellentétben, hanem nyelvtani szerkezetek is, egészen az olyan elvont összefüggésekig, mint egyszerű és összetett, alá- és mellérendelt mondat típusok oppozíciója. A nyelv nem más, mint e bonyolult ellentétek hálója, s bárhol feslik fel ez a szövevény, az *egész* károsodik.

S ennek az "oppozícióelhalásnak" számos más nyelvtani, mondattani példájával találkozhatunk. Legáltalánosabb talán az *ami* és *amely* közti különbség elhomályosulása; ez ma már olyan fokot ért el, hogy tanítványaim nagy része nem is tudja jelentés- (és funkció-) különbségüket meghatározni; többségük egy irodalmibb és egy köznyelvi *hangalak* szembenállásának érzi csupán a két kötőszó eltérését. Sokat eláruló tünet persze az is, hogy leendő tanárok (sőt magyartanárok!) e vélt op-

pozícióból beszéd közben habozás nélkül a *kevésbé irodalminak* tudott formát választják, a nagyobbik baj azonban az, hogy a két kötőszó egybeolvasztásával eltűnt beszédünkben egy lehetséges jelentés- és funkció-szembenállás, ami bizonyos mondatípusok kihalását vonja maga után. Ha ismerem a mondott oppozíciót, s tudom, hogy beszélőtársam szintén ismeri, a következő két mondat – melyek csak kötőszóválasztásukban különböznek – tartalmi eltérése világos. "Gyorsan levette ruháját, *amit* nagyon szőgyellt", illetve "gyorsan levette ruháját, amelyet nagyon szőgyellt". Az első esetben az elhamarkodott *vetkezés*, a másodikban a (talán csúnya vagy divatja múlt) *ruha* a szőgyenezés oka. Ha azonban a beszélő a két kötőszó különbségét nem ismeri, kizárólag az első mondatípus fogja használni, s hallgatóként – a kommunikációs lánc címzettjeként – csak találgathatom, a két mondatjelentés közül melyik az érvényes. Tudom persze, hogy a beszédösszefüggés többnyire eligazít e tekintetben, de nem mindig, és nem minden befogadói helyzetben. Az frott nyelv például az élőbeszéd számos ilyen "eligazító" lehetőségéről kénytelen lemondani, ezért írásban (újságcikkben, rádiószövegben – hiszen a rádió csak élőbeszédnek *tűnik*, valójában azonban az élőbeszédből mindössze a hangsúly és a hanglejtés többletét őrzi meg, a nyelven kívüli jeleket és jelzéseket, a mimikát és a gesztusokat például, éppúgy mellőznie kell, mint bármelyik frott szövegnek –, hivatalos közleményben stb.) a két kötőszó felcserélése komoly értelemzavar forrása is lehet. Azt hiszem e két kötőszó egybemosása népnyelvi eredetű, s épp arra (is) figyelmeztethet bennünket: a népnyelv, bár számos nyelvgazdagító (beszédgazdagító) érték forrása, egészében azonban egy írásbeliség előtti és nélküli nyelvállapotot őrzött meg, az írásos kommunikáció (és az írásbeliségen is nevelkedett élőbeszéd) mintája tehát nem lehet.

Az utóbbi időben az *ami* – *amely* felcserélődésnek további zavaró fejleményeit is tapasztalom. A "helycsere" ugyanis eddig egyirányú volt; *amely* helyett mondott/írt a többség *ami*. Újabbban azonban ami helyett is olvashatunk (ritkábban hallhatunk is) amelyet, a hiperurbanizmus szép tüneteképpen, ami természetesen tovább növeli a fent jellemzett értelemzavart. Megjelent továbbá a különböző embercsoportok megnevezésére szolgáló gyűjtőfőnevek mellett az *aki*, ugyancsak *amely* jelentésben: "családok, *akik*...", sőt ez a jelenség egyre terjed, s már gyűjtőfőnévre sem kell vonatkoznia, elég, ha a szó valamiképpen emberekkel, személyekkel kapcsolatos: "vállalatok, *akik*...", "országok, *akik*...". (Ez utóbbi példákat kormányférfiaktól hallottam, televíziós megszólalásuk alkalmából.) Ezt azért tartom figyelmeztetőnek – sőt riasztónak –, mert a jelenség tendenciavoltát bizonyítja; amit egy évtizede csak henyéségnak, pongyolaságnak tartottunk (*ami* – *amely* felcserélése), arról kiderült, hogy egy egész mondatípuscsoport egyre jobban terjedő járványos megbetegedése. További következményei kiszámíthatatlanok.

De még szélesebb körű jelenségre is figyelmeztet: a mondatnapi érzékenység általános csökkenésére. Az utóbbi években egyre gyakrabban hallok és olvasok ilyen mondatokat: "Az iskoláknak egyre kevesebb a *pénze*...", ami a birtokos jelzős szerkezet mintáját követi ("az iskolá(ka)k *a* *pénze*"), holott mondatunkban az *iskoláknak* nem jelző, hanem határozó, s ennek megfelelően egyeztetni kell vele az alanyt ("pénzük"). Példánkban az egyeztetéshiány "csak" pongyolaság, birtokviszony is van az iskola és a pénz között, de hallottam már – ugyancsak televízióban, ugyancsak

vezető politikustól – ilyen mondatot is: "A kormányoknak nem kell beletörődnie..." Így fajul a téves analógia súlyos igeragozási hibává.

A magyar mondatszerkezetek e "válságát" az *így, míg és míg ... addig* kötőszavas típusok elburjánzása is jelzi. Tudom, hogy a mai nyelv művelés a velük szerkesztett *ellentétes* mondatokat ma már nem tartja germanizmusnak, hanem bár késői, de önálló magyar fejleménynek, ezért nem is hibáztatja őket. Ezt az érvelést azonban nem tartom meggyőzőnek. A nyelvi jelenség eredete, "nemzetisége" ugyanis nem igazi értékmérő; az olyan homályos, irracionális fogalmakhoz áll közel, mint "a nyelv szelleme", "a nyelv élete" stb. A nyelv kommunikációs rendszer, s az van ártalmára, ami rendszeridegen kerül bele, ez pedig, bármilyen furcsán hangozzék is, létrejöhet belső fejlődés útján is, a rendszerbe illő új elem pedig akkor is gazdag, ha "jövevény". Az említett mondat típus is a már többször említett "egyeduralmi" tendenciákhoz hasonlóan kiszorította a *pedig, holott, de, jóllehet, azonban* stb. kötőszavakkal alkotható mellérendelő mondatokat, egy olyan szerkezet kedvéért; mely az esetek többségében logikailag mellérendelő viszonyt alakít önkényesen alárendelésé, s ezzel nap mint nap tompítja a beszélők érzékét eredeti, időviszonyt kifejező és valóban alárendelő funkciója iránt. Ezzel párhuzamosan *ellentétérzékelésünk* is tompul; ezért tűntek el beszédünkben az *ellentétet* világosan kifejező kötőszavak, s maradt az eredetileg más szerepkörű ám.

Ugyanígy homályosul az *egy* határozott névelő jelentése. Nap mint nap hallok a hétköznapi beszédben ilyen fordulatokat: "Vártam rá *egy* tíz perct", "kérek *egy* húsz deka sajtot" stb. A beszélő ilyenkor "körülbelül" értelemben használja a határozatlan névelőt, azaz "határozatlanságát" sugározatja át a mondatában szereplő határozott számjelzőre, mely ez által egy határozatlan mennyiség hozzávetőleges megjelölése lesz. Azaz – a névelő is, a számnév is – mást jelent szóként, mást mondatrészként, mint eredetileg, ami hosszú távon ki fog hatni "hagyományos" jelents- és szerepkörükre is, ha a *folyamatot, tendenciát* nem sikerül megállítani.

4.

Okokat kellene a továbbiakban felderíteni, teendőket megfogalmazni. Előljáróban annyit azonban megjegyeznék, hogy ha csak az alapkérdésben igazam van, ha a nyelvromlás valóban olyan gyorsuló folyamat, ahogy én érzékelem, akkor a nyelv-művelő szemléletnek is meg kell változnia. Az engedékeny, a jószándékban bízó, tanácsadásra szorító nyelv-művelés hatástalannak bizonyult, ahogy nem lehet hársfateával leküzdeni a tüdővést. A nyelvromlás ugyanis a nyelv működésében történt sorozatos beavatkozások eredménye. A nyelv nem *romlik*, hanem *rontják*. Szándék-talanul talán, esetenként jóhiszeműen, de mindig emberi beavatkozással. Ez ellen csak hasonló méretű és hatású javító beavatkozás használható.

Az erélyes "beavatkozás" természetesen továbbra sem történhet hatalmi szóval; mindenekelőtt a közösség nyelvi értéktudatát kell helyreállítani. Ennek válsága több okra vezethető vissza. Egyet, a magyar nyelv "kisebbségi helyzetét" bevezetőben érintettem; ellene tenni csak intézményesen lehet. Egyrészt úgy, hogy az iskolákban visszaállítjuk az anyanyelvi órák rangját és tekintélyét, megértetve diákkal és

szülővel, hogy az ott szerzett kommunikációs készségek az idegen nyelvek tanulásában is kamatoznak. Nyelvtanároktól tudom, hogy az anyanyelvük nyelvtanát bizonytalanul ismerő gyerekek nehezebben különböztetik meg az idegen nyelv mondattípusait, mint nyelvtanban műveltebb társaik; a kontrasztív nézőpont a nyelvtanulás gyakorlatában is gyümölcsöző lehet. Ugyancsak általános tapasztalat, hogy az idegen nyelvből pongyolán fordított szöveg nemcsak az anyanyelvi fogalmazáskészség hiányait jelzi, hanem ezzel együtt – és következményeként az az illető idegen nyelvvél szembeni értetlenségét is. A szójelentéseknek az az elmosódott általánosítása, melyről cikkem elején szóltam, kihat idegen nyelvi ismereteinkre is; e másik, később tanult nyelven is képtelenek leszünk árnyaltan kifejezni magunkat. Az anyanyelv tanulása tehát megkönnyíti az idegen nyelvek elsajátítását.

A nyelv ugyanakkor műveltség- és hagyományhordozó is. A művelődési, a szellemi értékek rangjának helyreállítása nélkül nincs egészséges nyelvi öntudat – a hordozó értéke a hordozott értékétől is függ. A humán műveltség árfolyama túlzottan elterjedt korunkban alacsony ugyan, ezen változtatni azonban társadalmi érdek. Szükség van ugyanis ez értékek *humanizáló* hatására; a társadalom életében elháruló önzés, agresszió és már-már önpusztító közöny leküzdését nem bízhatjuk kizárólag a rendőrségre, elmegyógyászatra és meggyőző szavú politikai intézményekre. Ezeket minden egészséges társadalom a devianciák leküzdésére találta fel, ahol azonban az említett magatartásformák már nem deviánsak, hanem általánosak, ott működésük hatástalan. Csakis egy morális és művelődési értékekhez igazodó, ezt nyelvben, kommunikációs kultúrájában is kifejező társadalom tudja a maga fratlan normarendszerét a hétköznapi világában maradéktalanul érvényesíteni. Minden pedagógus tudja, hogy a nyelvi megnyilatkozások nemcsak *kifejezik* személyiségünket, hanem vissza is hatnak rá, *teremtik* is. Aki tudatosan kerüli a durva kifejezéseket, igyekszik pontosan és választékosan fogalmazni a hétköznapi érintkezésben is, abban a *nyelvi önfegyelmel* együtt az erkölcsi önuralom, a munkában való összpontosítás képessége is fejlődik. Az ember kommunikáló lény; önalakításának, önelnevelésének egyik fontos területe a társas, a nyelvi érintkezés.

A nyelvet, a mindennapos kommunikációt két hatalmi beavatkozástól kell pillanatnyilag féltetni. Egyik a politikai; a közélet nyelve terjesztette el az utóbbi fél évszázadban talán a legtöbb nyelvrontó fordulatot. "A nyelvtan még a királynak is parancsol", mondta állítólag Arisztotelész Nagy Sándornak, amikor az rangjára hivatkozva kikérte magának hibája kijavítását. A közelmúlt politikai hatalmasságai azonban még ennyit sem túsztak el; a nyelvtan semmibevétele, a nyelvi normák lenézése egyfajta státuszszimbólummá vált. A hatalom záloga volt, hogy a hatalmon lévő senki sem merete kijavítani vagy bírálni. Ez aztán "leszivárgott" a hatalomgyakorlás kommunikációs intézményeibe is; a rádió, a televízió, a sajtó munkatársai részben majmolták kenyéradóik stílusát, részben – az "élőbeszéd", a "közízlés" ígézetében – valami furcsa hányavetiséggel vettek semmibe nyelvi normákat, ósdiak érzett akadémiai szabályokat, összetévesztve a közérthetőséget a pongyolással. Érdekes példái ennek az ifjúsági műsorok: a műsorvezető vagy a riporter többnyire az egyetlen szereplőjük, aki a fiatalok – *feltételezett* – szlengett beszéli; a tizenévesek általában irodalmibbak. Ösztönösen érzik ugyanis, hogy a rádió, a TV nyilvánosság *más beszédhelyzet*, mint az egymással folytatott csevegés, és ehhez alkalmazkodnak.

S ez a másik hatalom: a sajtó, a tömegkommunikáció. Nem ismerem az ott dolgozók alkalmassági ismérveit, de úgy tűnik, a stílus másodlagos a szaktudáshoz ké-

pest. Holott a kettőnek legalábbis egyenértékűnek kellene lennie, hiszen hovatovább ezeknek az intézményeknek a tagjai jelentik a kizárólagos nyelvi példaképet milliók számára. Hatásuk óriási; érezniük kellene az ebből következő óriási felelősséget is. És mert az ember hajlamos a kényelemre, megfelelő kritériumrendszerrel elő is lehetne írni, ki is lehetne kényszeríteni az ennek megfelelő felelős nyelvi magatartást.

Ezt kellene alkalmazni a tanárképzésben is. Reménytelen az iskolai anyanyelv-képzés, ha csak a magyartanárra bizzuk. (Még reménytelenebb persze, ha a magyartanár sincs igazán felkészítve az ezzel járó feladatokra.) Minden óra kommunikációs gyakorlat is, tehát anyanyelvi képzés; minden tanárnak fel kell készülnie e szaktárgyához képest "járulékos" feladat elvégzésére is.

Magának az anyanyelvtanításnak a reformja is halaszthatatlan. Közhely, hogy a nyelv-művelés – valójában *beszédművelés* – elsősorban stilisztikai kérdés, amennyiben a pontos kifejezőképességre, a jelentéstani árnyalatok ismeretére, a gondolatoknak megfelelő mondatszerkesztésre akar ránevelni. Ezért az iskolákban – az írás-olvasás tanításától kezdődően – a nyelvtani ismeretek oktatását stilisztikai gyakorlatokkal kellene egybekötni; a nyelvtanórák példaanyaga képezzen átmenetet az irodalomóra szövegeihez, melyek elemzése-értelmezése során a nyelvtani-stilisztikai ismeretek kapjanak megfelelő hangsúlyt. Az irodalmi szöveg a közbeszéd eszményi példájaként ivódjék a gyerekek tudatába.

Ehhez stilisztikában jártas, és főleg önálló beszédstílussal rendelkező; tanítványaik számára *stíluseszményt* megtestesítő tanárookra van szükség. Jó két évtizede folyik az áldatlan vita arról, hogy minek kell a magyar szakos tanárképzés középpontjában állnia: a pedagógiai-módszertani felkészítésnek, vagy a szaktárgyinak. Meg kellene próbálnunk egy anyanyelvközpontú tanárképzés megtervezését és kialakítását; igazi haszna – művelődésbeli és társadalmi-pedagógiai – ennek lenne.